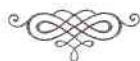

LIBRIS

We know
books

ANDREI SEBESTYÉN

AMINTIRI pe care nu le-am avut

Cluj-Napoca
2024

Întâlnire cu trecutul	5
Amintirile mele	10
Amintiri din familie	27
Amintiri colective	31
Memorii scrise	33
Amintiri reconstituite	37
Întemeietorul	38
De la cioplitor la furnizor de piatră	38
De la furnizor la antreprenor	41
Stabilitate prin diversificare	41
Rețeta succesului	43
Nume și renume	47
Soare și furtună	49
Comunitatea evreiască	51
Comunitatea locală	52
Binefăcătorul	52
Recunoașterea	56
Decesul	56
Cei ce i-au urmat	58
Sebestyén Berta – Familia László	59
Sebestyén Mór	61
Sebestyén József	61
Sebestyén Lajos	66
Sebestyén Jolán (Iolanda) – Familia Fischer	67
Sebestyén Rezső (Rudolf)	68

Holocaustul	69
Varianta românească	71
Soarta evreilor din Ungaria	72
Rudolf Kasztner	75
Loviturile istoriei suportate de familie	77
Legende și povestiri	83
Școala	83
Familia Sebestyén și Imperiul Austro-Ungar	86
Nunta la Viena	90
O tentativă	91
Jocul de cărți	92
Parochet-ul sinagogii din Spitalul Evreiesc	93
Viața unei clădiri	94
Trei Palate: Cinematografia clujeană.....	95
Fabrica de Ghips din Turda	100
Klondyke în Transilvania	100
Tóth István	101
50 de bivoli	102
Biserica Reformată a Universității din Debrețin	102
Salvarea vine din Salvador?	105
În memorie și nu numai	108
Livrarea de piatră	108
Clădiri din Budapesta	108
Lucrări de prelucrare a pietrei	117
Clădiri construite	119
Construcții din Cluj	119
Construcții în Debrețin și împrejurimi	129
Construcții în Seghedin	136
În memoria actelor	137
Cariere de piatră	137

Societăți comerciale	141
Firme de construcții	141
Lemn, piatră și materiale de construcții	149
Domenii diverse	159
Pentru memorie	167
Addenda	169
Performanțe sportive	169
Prietenii la greu	170
O explicație de care aveam nevoie	174
Schimbarea de nume	177
Monumentul lui Matei Corvin	178
Piața Unirii 20	180
Surse de informații	182
Amintiri	182
Documente fizice	182
Rezultate ale cercetării arhivelor de alte persoane	183
Biblioteci și arhive digitizate	183
Arhive virtuale	183
Efortul de recuperare a istoriei evreilor	184
„Ordnung und Disziplin”	184
Bibliografie	185
Enciclopedii și monografii	185
Anuare	186
Ziare și reviste	186
Arhive virtuale	187
Publicații virtuale	188
Alte documente	188

Întâlnire cu trecutul

E o zi însorită de primăvară. Lumina caldă a soarelui face ca totul să pară mai viu, mai apropiat. Intru într-o clădire impunătoare, cu ferestrele acoperite de jaluzele. Îmi scot ochelarii încă fumurii, dar tot nu văd mai nimic. Am nevoie de ei, așa că mi-i pun la loc și aștept. Treptat, pe lângă cuțitele de lumină ce pătrund prin jaluzele spintecând aerul, ușor-ușor se conturează diverse obiecte și, parțial, spațiul în care sunt. Este o încăpere mare înaltă, plină de detalii care mi se dezvăluie pe măsură ce ochii se adaptează condițiilor. Ajung să disting acceptabil ce este în jurul meu, dar îmi aduc aminte că am o lanternă la mine. O direcționez la întâmplare și o aprind. Bucurie? Decepție? Amândouă. Dintr-un tablou bine luminat mă privește sobru un chip necunoscut. Detaliile sunt clare, bătrânul e gata să-mi vorbească, dar restul încăperii a reintrat în beznă. Nu mai există nimic în afara conului de lumină al lanternei. Îl plimb pe pereți, pe tavan, pe toate obiectele, dar rezultatul este departe de ce mi-am dorit. Pot să văd orice, dar nu am nicio idee de ansamblu. Mi se arată diverse detalii, fără să știu unde mă aflu, ce este de fapt în jurul meu. Singura soluție este să am răbdare, să sting lanterna, să aștept deschiderea maximă a pupilelor și să privesc atent în jurul meu. Ajung să disting cam tot, chiar în detaliu, însă parțial rămâne și misterul, amănunte pe care mai mult le bănuiesc decât le percep. Dar încăperea este vie și cred că simt ce vrea să îmi transmită, îi percep vibrațiile. Și, înainte de a ieși, îmi permit luxul de a aprinde lanterna și de a studia amănunțit unele detalii care m-au atras. Am impresia că pot să adun suficiente părți ca să cuprind întregul. Dar nu-i așa. Nu numai că îmi scapă amănunte, dar întregul nu îl văd deloc, iar vraja comunicării cu spațiul minunat în care am avut privilegiul de a intra s-a risipit.

Cam asta e povestea de la care am pornit. Într-un moment neașteptat al vieții, un ansamblu necunoscut – familia mea de dinainte de 1940 – mi s-a arătat într-o lumină din păcate insuficientă pentru a percepe totul. Este vorba despre amintirile mele, multe din ele redescoperite, dar și despre amintiri ale altora, prea puține însă, pe care am mai apucat să le preiau¹. Am reușit să văd foarte multe amănunte izolate, relevante mai ales de presa vremii, dar prea puțin din esență. Sunt totuși relativ mulțumit. Subiectul nu numai că nu îmi mai este străin, dar în lumina puternică proiectată de diverse documente, numeroase acțiuni și evenimente mi-au devenit familiare. Chiar dacă oamenii nu sunt foarte vizibili, am aflat de existența, de activitatea, ba uneori chiar de bucuriile și suferințele lor. Totuși, petele de lumină nu au alcătuit imagini datorită cărora să pot spune că îi cunosc, dar, în orice caz, despre membrii familiei mele antebelice nu mai vorbesc ca despre străini. Am reușit să comunic cu ei. Mai exact, mi-au transmis o misiune pe care încerc să o îndeplinesc cu această carte. Să dau mai departe cât mai mult din tot ce am acumulat în timpul rătăcirii printre ei, printre oamenii ce au trăit cu un secol în urmă.

Câțiva ani la rând am căutat să aflu cât mai multe despre cei de la care am moștenit ceea ce sunt. Și am reușit să adun atât de multe date, încât cei din jurul meu au început să insiste să fac ceva ca să nu se piardă din nou. Spun „din nou” căci, oricât ar părea de ciudat, până recent nu știam mai nimic despre istoria familiei, ca și cum ea nu ar fi existat înainte de 1940. Iar acum, să păstrez totul numai pentru mine? Ar fi păcat. Dar ce aș putea face?

Nu m-a atras niciodată ideea și nu am crezut vreodată că voi scrie orice altceva în afara domeniului tehnic în care am stat scufundat mai toată viața, și nici acum nu sunt convins că această tentativă va fi un succes, că cineva din afara familiei va avea curiozitatea să-și piardă măcar câteva minute cu această încercare. Și totuși m-am așezat la birou și încerc să dau o formă accesibilă unei cantități de documente care îmi depășește puterile, dar și gândurilor generate de incursiunea în trecut

---

¹ Un exemplu este familia dr. Lówy Karoly (cunoscut sub numele Dodi), Maia și Dani, care au locuit aproape douăzeci de ani împreună cu bunicii mei, în același apartament.

facută în ultima vreme. Deși am înclinații spre a intra în cele mai mici detalii, nu pot spune că de această dată le-am atins pe toate. Universul uman, ca și cel cosmic, este infinit, iar cercetarea mea este inevitabil limitată. Orice documentare este incompletă și are erori. Sunt convins că și aceasta are scăpări. Are probabil greșeli, la fel cum am găsit și eu în ceea ce am parcurs. Are și lipsuri, subaprecieri sau supraevaluări ale unor evenimente. Este inevitabil. Dar am început să scriu nu în ideea de a da o informație completă și exactă, ci mai degrabă ca să readuc la lumină câțiva oameni, o familie, o societate care a dispărut. Pe parcursul cercetărilor, fără să vreau, chiar fără să-mi dau seama, o lumină nouă s-a răsfrânt și asupra mea. Pus într-un context nou, pe lângă nenumărate incertitudini, am căpătat și răspunsuri la unele întrebări pe care nici nu mi le pusesem înainte. Cu atât mai mult am simțit nevoia să scriu.

Până la urmă se va vedea dacă, în cazul meu, cunoscuta asemănare dintre un câine și un inginer (amândoi au o privire inteligentă, dar nu știu să se exprime în cuvinte) este valabilă. Deși în ultimii ani simt tot mai mult că alegerea meseriei de inginer a fost corectă, sper că tot ce am acumulat relativ recent să se închege de la sine într-o poveste plăcută și interesantă pentru cititor.

Înainte de a începe să scriu, când doar mă pregăteam pentru această carte, am încercat să intru în atmosferă, să îmi aduc aminte de cât mai multe lucruri legate de părinți, de bunici și de Cluj. Și, printre altele, am constatat un adevăr pe cât de evident, pe atât de spectaculos. Memoria este ceva absolut fascinant. Modul în care reținem unele lucruri – așa, dintr-odată, fără efort, în timp ce altele refuză pur și simplu să ne rămână în minte chiar dacă ne lovim de mai multe ori de ele – depinde de mulți factori. La fel și uitarea. Unele informații se șterg imediat, altele ne însoțesc zeci de ani, uneori chiar până la moarte. Mai mult, sunt situații în care unele lucruri pe care le uitasem complet reapar în anumite condiții, în timp ce altele, pe care nici nu credeam că le-aș fi știut vreodată, apar dintr-odată, lejer, fără efort. Mai este și situația în care ceva știut de multă vreme, la nevoie, după multe sforțări și „săpături”, reapare încet-încet. Pe de altă parte, se întâmplă să nu-mi pot aminti fapte care îmi erau sigur cunoscute, oricât m-aș strădui, dar pot încă să sper ca, în alt context, poate chiar întâmplător, să le redescopăr. Altele

Însă, deși am certitudinea că îmi erau familiare, pur și simplu s-au șters din memorie, s-au pierdut pentru totdeauna. Dar cel mai ciudat proces este acela prin care o amintire este „plantată”, evident involuntar, ulterior. Este un fel de amintire falsă, care își face loc mult după momentul la care se referă și crește, se dezvoltă, astfel încât nimeni nu mai poate să observe că, de fapt, este o iluzie.

Rezultatele „plonjării” în adâncurile creierului meu au fost remarcabile. Nu pot spune că am reușit să dezgrop tot ce am știut vreodată pe această temă. Este posibil ca o parte dintre amintirile pe care nu le-am găsit să fie încă pe undeva, într-un locaș necercetat sau doar să fi existat cândva și să se fi pierdut în timp. Însă este cert că, după ani de căutări, am ajuns la informații pe care nu aș fi avut nicio șansă să le primesc direct de la părinți. Am reușit cumva, oarecum artificial, să-mi completez amintirile până la a putea spune că mi-am cunoscut străbunicul, Dávid Sebestyén, bunicii, Iosif și Elisabeta Sebestyén, și, în general, tot ce a însemnat familia tatălui meu, deși elementele noi sunt ca și cele din restaurarea unui vas antic – nu au culoarea originală, sunt albe, dar dau forma corectă de ansamblu.

Am început aceste rânduri cu un sentiment de frustrare, pentru că mi-am cunoscut rudele nu atât direct, nu din povestirile părinților sau ale bunicilor, ci mai degrabă din documente ale vremii. Supărarea era cu atât mai mare cu cât simțeam că vina este, într-o oarecare măsură, a mea. Deși curios din fire, nu am întrebat mai nimic despre istoria familiei. Ce-i drept, nimeni nu a încercat vreodată să mă atragă pe această cale.

Soarta a făcut să fiu nevoit să caut câte ceva despre străbunicul meu Dávid și urmașii săi, astfel apărând interesul, transformat în pasiune, poate chiar în obsesie, pentru el, pentru toată familia și pentru perioada frământată în care au trăit.

Au apărut pe parcurs o mulțime de întrebări, dar era deja prea târziu. Nu mai era nimeni să-mi răspundă. Din familie, din generația tatălui meu, dintre cei care l-au cunoscut personal pe străbunicul, nu mai este nimeni în viață. A rămas să-mi caut singur răspunsurile.

Sau poate nu e chiar așa. Cu ani în urmă, am aflat că există un tânăr clujean² care l-a redescoperit pe Dávid Sebestyén, familia și comunitatea sa. De atunci a strâns un volum enorm de material bibliografic, pe baza căruia a publicat câteva articole și m-a ajutat să mai elimin din petele albe ale hărții trecutului familiei. Ulterior, și alte persoane și-au fixat ca obiect de studiu câte un segment din viața lui.

Sper ca această tendință să se accentueze, iar numele Dávid Sebestyén, viața și activitatea sa, să fie readuse la lumină.

---

² Este vorba despre Horațiu Damian.

Toți copiii trec prin perioada „Da' de ce?”. În funcție de curiozitatea lor, de cât de mult răspunsurile primite îi încurajează să mai întrebe, „vârsta întrebărilor” poate dura câteva luni, eventual câțiva ani. La mine este vorba de multe decenii. Toată viața am căutat să strâng de la cei din jur cât mai multe cunoștințe, de orice fel. Nu m-au interesat însă niciodată subiectele legate strict de viața personală, ceea ce poate fi o explicație privind lipsa amintirilor despre familia mea.

Prima și cea mai importantă țintă a întrebărilor mele, un izvor nesecat de răspunsuri, a fost tata. Probabil răbdării lui îi datorez curiozitatea mea aproape bolnăvicioasă. Avea o cultură enciclopedică, avea talentul să explice aproape orice la nivelul de înțelegere al copilului. Informații din toate domeniile au „curs” spre mine mulți ani la rând.

Mă și influența discret, în mai multe privințe, pe neobservate. Am trăit multă vreme având convingerea că partidul, comunismul sunt lucruri pozitive, că americanii sunt imperialiști, deci răi, iar rușii sunt cei care le mai înfrânează pornirile. Aceste idei mi se imprimau fie explicit, fie printr-o literatură propagandistică citită la o vârstă când încă nu îmi dezvoltasem „anticorpi”.

Probabil aveam vreo zece ani, când am primit un joc foarte interesant. Într-o cutie mare se găseau frumos organizate componente, printre care o sonerie, un motor și o baterie electrică, din care se puteau asambla diferite dispozitive electrice. Abia după zeci de ani, m-am gândit prima oară că opțiunea mea pentru Facultatea de Electrotehnică, aparent neinfluențată de părinți, s-a datorat, cel puțin parțial, acestui joc.

La fel s-a întâmplat și cu fiica mea. Deși tata a murit când ea avea 11 ani, opțiunea pentru arhitectură era deja adânc înscrisă de el în subconștientul ei, dar și în al nostru.

Tot așa cred că a procedat și străbunicul Dávid. Dintre cei patru băieți ai săi, cel mai mare a fost inginer, dar și-a ales drumul independent. Ceilalți au ajuns: unul – avocat, altul – arhitect și al treilea – inginer. Ce interesant! Exact de ce avea mai multă nevoie pentru firmele sale! Să fi fost doar o întâmplare?

Este remarcabil cum informațiile generale le recepționam, mi se implantau în creier, în timp ce despre viața sa, a părinților și bunicilor săi, am rămas doar cu niște crâmpoie de amintiri.

Știam de la tata că mama lui a murit dându-i naștere, că a avut un frate mai mare, și noua lor mamă, pe care o știam de bunică, Elisabeta, a mai născut doi băieți. Mai știam că ea a fost mamă bună pentru toți, nefăcând vreo diferență între cei patru. Știu că erau îngrijorați că cel mai mic dintre ei va rămâne pitic (a crescut foarte târziu, dar a fost până la urmă de departe cel mai înalt). Mi-a spus câte ceva despre năzdrăvaniile făcute de cei patru frați, de excursiile în Făgăraș, dar abia acum îmi dau seama că diferența de vârstă între ei era de zece ani și totuși s-au înțelese ca și cum ar fi fost de vârste apropiate.

Tradiția era ca școala să înceapă la vârste fragede, de regulă înainte de șase ani. Astfel, la puțin peste 20 de ani, obțineau diploma universitară. Nu cred să-mi fi spus – oricum, nu țin minte – de ce el, la 23 ani, nu terminase încă facultatea.

Mi-a spus și despre o eroare medicală care era să-l coste viața. Avea vreo 12 ani și era la școală la Mediaș, când a făcut apendicită. Medicul i-a recomandat comprese calde, care au agravat rapid infecția, punându-i chiar viața în pericol. Noroc cu tatăl său, care a venit de urgență și l-a dus acasă, ținându-i tot drumul gheață pe regiunea inflamată. În final, singura urmă a pericolului prin care a trecut a fost o cicatrice de șapte centimetri. A fost prima dată când a păcălit moartea.

Un capitol frumos din tinerețea sa este cel legat de sport. A făcut înot de performanță, iar frații mai mici, Andrei și Victor, dar și vărul Aurel i-au urmat exemplul. Erau înscriși la clubul sportiv evreiesc Haggibbor și participau la diferite competiții locale de înot, la copii, juniori și seniori, după caz. Au încercat toate stilurile (mai puțin fluture, care nu exista în competiții), făcând parte și din echipa de polo.

Doar tata era consecvent. S-a ținut de bras și a făcut-o cu succes. Nu doar că, practic, nu avea competitor în concursurile clujene, dar a reușit chiar să stabilească un record național la proba de 400 metri.³

Știam câte ceva despre studenția sa de la Paris și Budapesta, dar, ce-i drept, nimic despre cea din București. Știam despre tradiția pariziană a „botezului” bobocilor. Despre profesorul din Budapesta, care se lăuda că el este una dintre primele lovituri ale sorții pe care trebuie să le suporte un tânăr arhitect.

Mai știam că în timpul studenției din Budapesta s-a alăturat mișcării antifasciste, împărțind manifeste. În 1943 a fost arestat și condamnat la opt ani de închisoare. Locul de detenție a fost stabilit la Sátorajauhely. Închisoarea avea circa 400 de deținuți, majoritatea foarte tineri, mai toți comuniști, condamnați pe motive politice, originari mai ales din Ungaria și Iugoslavia, dar și din Cehoslovacia, Ucraina și România. Locul a devenit celebru datorită răscoalei deținuților.

Pregătită cu răbdare timp de luni de zile, răscoala a fost devansată din cauza preluării puterii în Ungaria de către armata germană. A început în dimineața zilei de 22 martie 1944, prin dezarmarea gardienilor. Având avantajul surprizei, în prima fază a fost un succes, însă numai o mică parte dintre deținuți a reușit să treacă de zidurile închisorii, dar nici aceștia nu au ajuns prea departe.

Vânătoarea evadaților, făcută pe principiul „fără prizonieri”, s-a încheiat în câteva zile. A urmat ancheta de o violență extremă, curtea marțială și execuția prin spânzurare a celor găsiți vinovați. În final, rezultatul a fost pierderea a 60 de vieți și, ulterior, mutarea la Komárom, în condiții mult mai rele.

Aniversarea evenimentului a fost, în toate regimurile, un prilej de întâlnire a supraviețuitorilor, precum și de comemorare a celor care și-au pierdut viața în timpul revoltei.

Despre detenția din Ungaria tata mi-a spus ceva mai multe, ba chiar i-am cunoscut doi colegi de suferință,⁴ Földes István din Budapesta și Wetzler Benő din Praga.

³ Cf. *infra*, *Addenda*, „Performanțe sportive”, p. 169.

⁴ Cf. *infra*, *Addenda*, „Prietenii la greu”, p. 170.

Viața sumbră din închisoare era luminată de organizarea unor seminare. Pe rând, fiecare dintre cei mai educați, „preda” ceva ce știa mai bine decât ceilalți. Putea fi orice: literatură, istorie sau medicină. Învățau și limbi străine, de regulă limba maternă a vreunuia dintre ei. Sistemul a fost atât de eficient încât marea lor majoritate, deși simpli muncitori sau țărani, și-au continuat studiile după eliberare, obținând doctorate și titluri științifice⁵.

După înăbușirea sângeroasă a revoltei, deținuții politici au fost transferați în cetatea de la Komárom, amenajată temporar ca loc de detenție, iar pe 7 noiembrie 1944 expediați către lagărele naziste.

Despre lagăre am primit doar informații sporadice. Mare parte dintre cei care au ajuns între gardurile electrificate au refuzat să retrăiască acea perioadă povestind suferințele atroce prin care au trecut. La fel și tata. A preferat să-mi dea o carte – *Moartea e meseria mea*, de Robert Merle – și să-mi confirme că este scrisă foarte corect.

Amintirile personale pe care mi le-a transmis au fost mai ales „flashback”-uri provocate de câte un episod aparent banal. Unele amintiri le privea cu detașare, ca atunci când m-am plâns cât de înguste sunt priciurile de la cabana Omu: mi-a povestit ce înseamnă priciuri cu adevărat înguste, pe care nu doar că aveau loc numai culcați pe o parte, dar și trebuia ca toți să se întoarcă simultan de pe o parte pe alta. Pe altele le privea ca pe un vis urât: marșurile morții, de retragere a prizonierilor din lagăr odată cu avansarea frontului, în încercarea disperată a naziștilor de a șterge urmele crimelor; marșuri interminabile, cu picioarele distruse de încălțările de lemn, foamea permanentă care l-a făcut să se simtă victorios când a găsit un melc pe drum și, mai ales, că a reușit să-și facă stomacul să nu se revolte, ci să accepte această formă grețoasă de proteine. Au fost însă și situații care i-au trezit o traumă profundă, ca atunci când, umblând prin casă cu o pătura trasă peste cap, i-am adus aminte de „musulmanii” din lagăr, care cedaseră, renunțaseră la lupta pentru supraviețuire și mai aveau doar ore, cel mult câteva zile, de trăit. Cred că a fost singura lui izbucnire nervoasă în fața

⁵ „BÖRTÖNFELKELÉS, Sátoraljaújhely, 1944. Március 22”, redactor Várnai Ferenc, președintele „Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetsége Fegyveres Tagozata”.

noastră, a mea și surorii mele. I-a luat ceva timp să-și revină, după care ne-a explicat de ce și-a pierdut cumpătul. Ce-i drept, abia după zeci de ani am înțeles ce s-a întâmplat. A trebuit întâi să îmi dau seama că nu știu ce înseamnă foamea. Una e să slăbești și altceva este ce se întâmplă în lagăre, unde se ajungea la jumătate din greutatea normală. A trebuit apoi să înțeleg că nu știu nici ce înseamnă frigul – să stai iarna, în haine subțiri, în timpul unor lungi „apeluri” –, că nu am idee ce înseamnă epuizarea, muncă fizică timp de 12 ore, sau marșuri de zeci de kilometri pe zi, făcute practic pe nemâncate, chinuit de probleme de sănătate și hăituit de SS-iști, la care se adăugau bătăile, umilințele, pierderea camarazilor etc.

Peste regimul „normal”, unii au avut parte de un chin suplimentar, de obicei letal. După cum se știe, în mai multe lagăre naziste s-au făcut diferite experimente pseudo-medicale. Dachau a fost unul dintre aceste locuri. Tata ne-a povestit despre testarea rezistenței la frig. Prizonierii aleși pentru aceste experiențe erau scufundați în apă cu gheață și se urmărea scăderea temperaturii corpului în funcție de durata „băii”, căutând limita la care ceda organismul, respectiv modul în care își revenea. Dacă își mai revenea. Iar noi, cu păturile trase peste cap, i-am adus aminte de acești amărâți condamnați la moarte.

Pierderea celor doi frați a fost și ea transmisă într-o formă simplificată. Nici nu știu de unde au provenit informațiile pe care le-am primit sub forma „se spune că” / „se pare că”. Știu doar că au căutat cu disperare indicii despre ce s-a întâmplat, dar rezultatele au fost slabe.

Fratele cel mare, Miklós (Nicolae) era deja medic cu experiență când a ajuns în lagăr. La sosire, se făcea trierea. Copiii, bătrânii și bolnavii erau eliminați imediat. Cei aplecați de muncă intrau în regimul „obișnuit”. Pentru a evita suspiciunile, naziștii au cerut ca, alături de cei bolnavi, să vină și medici, pentru a-i îngriji. Miklós s-a oferit voluntar, intrând astfel „din prima” în camera de gazare.

András (Andrei) a supraviețuit regimului de lagăr, dar a murit după eliberare. Explicația pe care am primit-o este cutremurătoare. A murit nu atât de boală, epuizare și foame, ci atunci când a început să mănânce.